

Örnanäs

Flytt och uppförande av ängslada inom kulturreseptatet Örnanäs,
Örnanäs 1:6,
Osby kommun, Skåne län
Antikvarisk medverkan/2023
Lena Aurivillius Hector

Titel: Örnans
Författare: Lena Aurivillius Hector
Kulturmiljörapport: 2023:19

Omslagsbild: Ängsladan återuppbyggd i Örnans kulturresevat. Foto Lena Aurivillius Hector.
Upphovsrätt: Där inget annat är angivet, enligt Creative Commons licens CC BY

Innehållsförteckning

Inledning	2
Administrativa uppgifter	4
Sammanfattning av utförda arbeten	5
Material	5
Åtgärdsbehov och antikvarisk målsättning	5
Byggnadshistorik (med relevans för åtgärderna)	6
Utförda åtgärder	7
lakttagelser som gjorts under arbetet	8
Avvikelser från tillståndsgivna/beslutade handlingar	9
Övriga handlingar med relevans för ärendet	9
Kulturhistorisk bedömning av arbetet	9
Bilder	10
Före åtgärder	10
Under arbete.....	15
Efter åtgärder:.....	20
Källor	23

Inledning

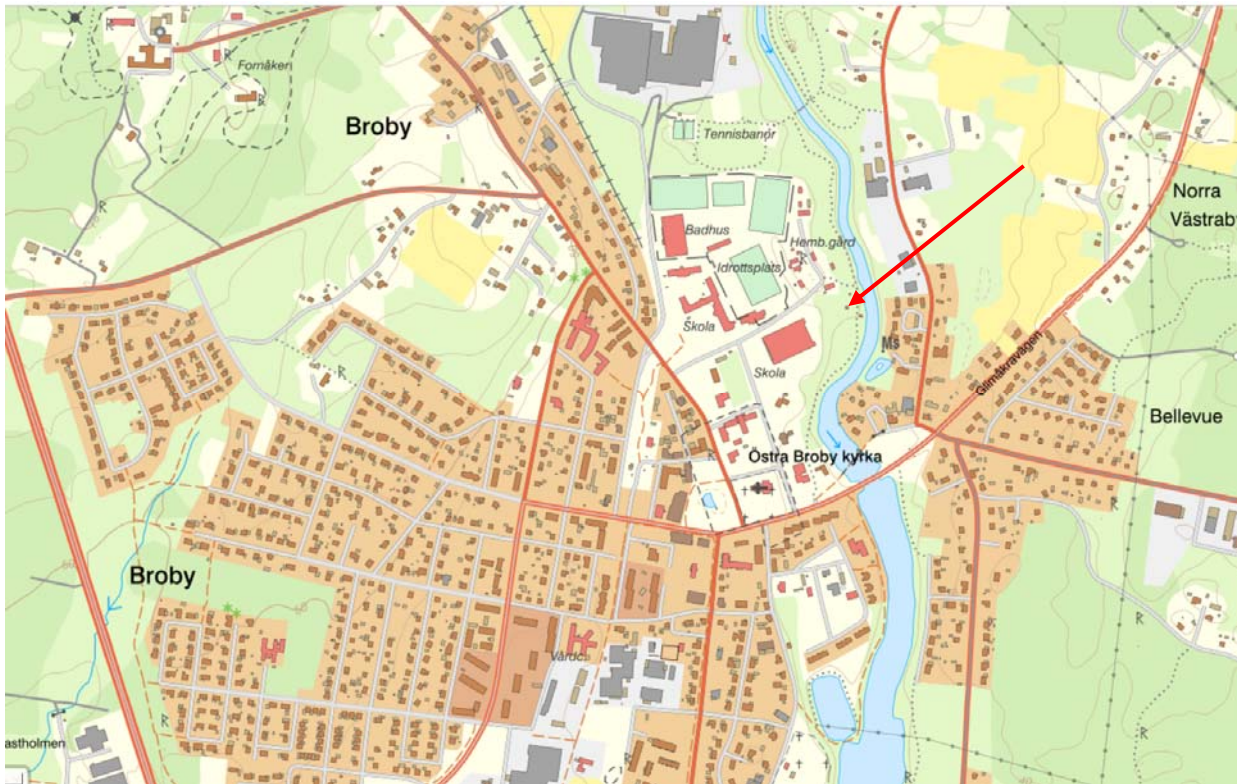
Länsstyrelsen har beviljat bidrag till nedmontering, flytt, renovering och återuppförande av en timrad ängslada. Ängsladan har nu 2023 flyttats från Broby hembygdspark till "Dammängen" i Örnanäs kulturresevat. Ängsladan stod tidigare inom Örnanäs marker men inte inom det område som idag utgör kulturresevat. Bidrag har även beviljats för antikvarisk medverkan.

Ängsladan i Broby hembygdspark.

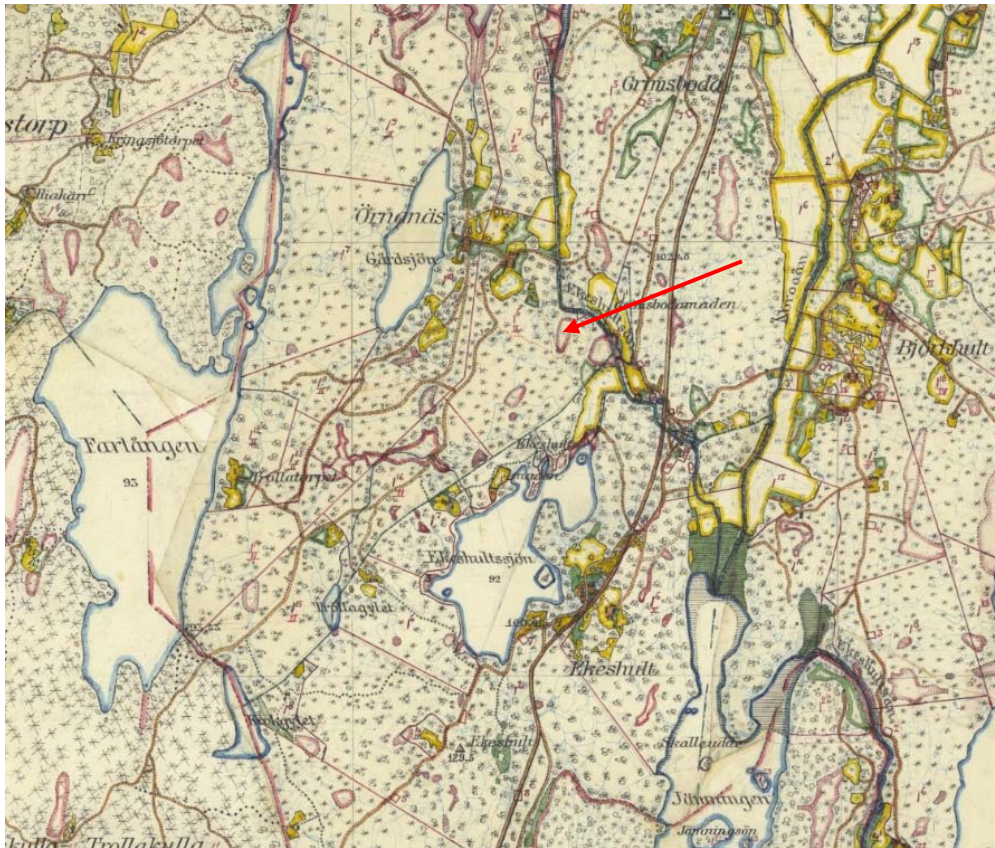
Ängsladan i Broby hembygdspark 1954. Foto: Harald Olsson. Regionmuseet Skåne.

Röd pil markerar ängsladans placering i Broby hembygdspark. © Lantmäteriet.

Röd pil markerar ängsladans nya placering i Örnåskravet kulturresevat. © Lantmäteriet.

Dammängen markerad med pil. Häradsekonomska kartan 1926 - 1934. © Lantmäteriet.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsen dnr: 36351-2022

Beslutsdatum: 2023-02-22

Bidrag dnr: 36351-2022

Beslut dispens reservatsföreskrifter: 2022-02-01, dnr 521-40629-2022

Fastighet: Örnans 1:6

Kommun: Osby

Åtgärdsförslag: Järnet i Elden

Beställare/byggherre: Örnans Gård HB, Marianne Eriksson.

Entreprenör: Järnet i Elden, Kristoffer Åberg och Kulturen, Olof Andersson.

Antikvarisk medverkan, rapportens författare: Kulturen, Lena Aurivillius Hector under handledning av Carita Melchert.

Kulturens projektnummer: B_2023_0008

Startdatum: 2023-08-14

Slutbesiktning: 2023-09-22

Sammanfattning av utförda arbeten

Ängsladan monterades ned i Broby hembygdspark och återuppbyggdes i Örnans kulturresevat. Nytt virke till återuppbyggnaden har hämtats från skogen i Örnans. Delar av fotträet var rötskadat och skarvades med nytt ekvirke. Takstolen var i dåligt skick och endast två sparrar kunde bevaras. Takläkten högs i skogen i Örnans. Vasstaket har lagts på traditionellt vis med hasselkäppar och bundits med pilevidjor. Dörrkonstruktionen har ändrats med utgångspunkt från de spår av en äldre stängningsanordning som fanns vid dörröppningen.

Material

Timmer till fotträ, ek från Örnans gård 1:6.

Sparrar, fur från Örnans gård 1:6.

Läkt undertryckt gran från Örnans gård 1:6.

Dubb ek från Örnans gård 1:6.

Tränaglar fur från Örnans gård 1:6.

Blank trådspik

Vass, ursprung Polen.

Hasselkäppar från Örnans gård 1:6.

Pilevidjor från lantbruk utanför Svalöv.

Ryggningshalm från Österlen.

Ryggaträn i ek från Örnans gård 1:6.

Brädor samt stolpar av fur till dörröppning från Örnans gård 1:6.

Åtgärdsbehov och antikvarisk målsättning

En vårdplan för ängsladan togs fram av Knadriks Kulturbygg 2008. I planen beskrivs ladans dåvarande status och underhållsbehov. De åtgärdsbehov som då identifierades på timret kvarstod men hade inte förvärrats i någon större utsträckning. Takstolen med sparrar var dock i mycket sämre skick än förväntat.

Vid flytten av ängsladan till Broby hembygdspark 1925 gjordes en del förändringar på ladan som exempelvis en ny bräddörr. Vid senare takomläggningar har också mer moderna metoder som sågad och hyvlad läkt och dubbla vindskivor använts på byggnaden, även ett golv har lagts in efter att ladan flyttades till Broby.

Målsättningen vid återuppbyggandet av ladan i Örnans har varit att utifrån de spår som varit synliga på byggnaden samt kunskap om äldre material och metoder, återgå till ett mer ursprungligt utförande av ängsladan.

Överloppsbyggnader som ängslador är en typ av byggnad som helt håller på att försvinna i kulturlandskapet. Genom att flytta tillbaka ängsladan till Örnans kulturresevat förbättras möjligheten att tydliggöra den tidigare markanvändningen. Dammängen där ängsladan ska placeras har förut varit mer öppen och ska enligt resevatets skötselplan hållas fri från gran. Syftet med resevatet är bland annat att kunskap ska utvinnas ur det äldre byggnadsbeståndet. Att flytta ängsladan till Örnans bedöms gagna kulturresevatets förvaltning och syfte.

Byggnadshistorik (med relevans för åtgärderna)

Ängsladan kommer från Örnans gård i Örknereds socken och är enligt uppgift uppförd på 1700-talet. Ladan skänktes till Broby hembygdspark av lantbrukaren och kyrkvärden Victor Persson, Hemlinge, som ägde gården. Ängsladan flyttades till Broby hembygdspark 1925. Enligt uppgifter i Göinge Hembygdsförenings årsberättelse från 1925 är ängsladan från 1700-talet men några närmare belägg för detta finns ej. På insidan av lejden på ladans norra fasad finns året 1836 inristat men inte heller detta ger någon säker information om ängsladans byggnadsår.

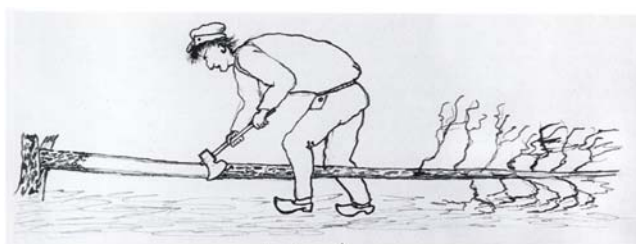
Ladan har en kvadratisk grundplan 4,45 x 4,45 m och har en höjd på ca 1,95 m inklusive fotträ och lejd. Knutarna är så kallade dubbelhaxknut, vilket är ovanligt i lador. Timret som är utan långdrag består av hela stockar som är kanthuggna. När ladan stod i Broby hembygdspark hade den ett brädgolv och under golvet löpte en längsgående golvbjälke. Brädgolvet var troligen sekundärt och var kraftigt rötskadat. Sadeltaket är uppbyggt av en traditionell takstol med sparrar och hanbjälke. Sparren vilar på lejden och vindskivorna på gaveln är infällda i sparrans ovankant. Hanabandet är infällt halvt i halvt och fäst i sparrarna med dubb. Det östra takfallet har tre snedsträvor varav de som är närmast gavlarna sticker ut utanför väggen. Det västra takfallets sparrar var förstärkta med sekundära brädor. Nordvästra hörnets gavelskott sitter innanför sparren medan de andra hörnens gavelskott sitter utanpå gavelsparren. Gavelskotten är fästa med dubb i nederkanten. Gavelsparrarna syns på utsidan av gavelröset. På den norra fasaden fanns en bräddörr med reglar som bildar ett Z på baksidan och med smidda bandgångjärn. Dörren har troligen tillkommit när ladan flyttades till Broby hembygdspark. På fasaden satt en bräda till vänster om dörröppningen och på båda sidor om dörröppningen syntes dubbhål. Dubbhålen och brädan tolkas som spår efter en äldre stängningsanordning.

När taket lades om på 1990-talet användes moderna material och metoder. Låkten som användes var spikad i sparrarna och sågad och hyvlad och vassen var lagd med skruvtrådsteknik med armeringsjärn som rafter. Ryggningen bestod av löshalm men som var helt borta. Ryggträ var av ek och sammansatt med galvade metallstavar. På gavlarna satt dubbla vindskivor samt takfotsbrädor vid takfoten.

År 1948 lades nytt halmtak och 1999 lades nytt vasstak.

Utförda åtgärder

Arbetet började med att det gamla vasstaket från 1999 revs ner, taket var lagt med moderna metoder och sågad och hyvlad läkt. Därefter märktes ängsladans timmer upp och monterades ner för vidare transport till Örnanäs kulturresevat. Gran till läkten högs i skogen i Örnanäs och bilades i mars månad. Arbetet med läkthuggningen utfördes efter de beskrivningar som finns i August Holmbergs *Byggnadslära*. Virke till lagning av ladan, sparrar samt takläkt har hämtats från skogen i Örnanäs.

VIRKE OCH VIRKESBEREDNING

"HUR LÄKTEN HÖGS I SKOGEN" För att de lätta träden skulle ligga utan att kantra omkring kvistade man endast i mån som huggningen fortgick." Skiss och kommentar av August Holmberg, HOKOSKA PUSSET.

HUGGNING AV LÄKT

Läkt användes förr till nästan alla tak, såväl tegeltak som halmtak och ofta var takspånen pinnade fast i läkt. Läkten högs i skogen av långa smäckra furor och granar. Dessa småträd fälldes med ett par snedhugg på båda de motsatta sidorna av stammen, varpå stammen med handkraft bröts omkull på så sätt att trädet ej fick falla åt någon av de sidor som huggits, ty då hade trädet brustit och detta borde det ej göra. Meningen var att det skulle hänga fast vid stubben medan den högs färdig. Man kvistade ej heller fortare än man hög.

Huggningen försiggick med en bredeggad handysa med snedslipad egg på båda sidor. Huggaren började vid roten och ställde sig grensle om trädet samt gick baklänges. När

han huggit en aln på ena sidan påbörjade han huggningen på den andra, på så sätt blev läkten färdig så fort han gick fram. Man hög efter ögonmått, tjockleken borde vara 2 tum och längden på läkten togs 10 alnar, dessa kallades byggnadsläkt. Av något grövre träd högs ett annat slags läkt som var 12 alnar långa och 2 1/2 tum tjocka. Dessa kallades stegläkt och användes till stegar, stängselslanor m.m. När båda sidor huggits färdiga skildes med ett par kraftiga snedhugg toppen ifrån. Den lilla återstoden vid roten som hittills hållit läktan fast vid stubben yxades till. Nu lades läktan på sidan medan den skalades på kanterna. Om på undersidan någon kvist satt kvar togs även denna bort vid skalningen.

Därpå restes läktan upp och ställdes snett mot någon

81

Beskrivning av läkthuggning, från August Holmbergs Byggnadslära, s. 81.

Spår i skogen efter läkthuggning på stam som utfördes i mars 2023.

Ängsladan byggdes upp på "Dammängen" i Örnans kulturresevat. Direkt söder om platsen där ängsladan byggdes upp finns syllstenar och nedre fotvarv efter en äldre ängslada.

Timret lades upp på syllstenar som hämtats på platsen. Stockarna i det nedre fotvarvet var till viss del rötskadade och behövde skarvas. På ladans baksida skarvades ca 50 % av fotträet med en blixtskarv och en skarv med snett blad gjordes på ladans framsida där fotträet ersattes till ca 30 %. Eken som användes till fotträna fälldes och bredbilades i mars 2023. Två dubbelhaxknutar högs fram. Nytt timmer till stock nr 2 till höger om dörren bilades fram då timret var rötskadat. Ovansidan på tre ändar på lejdernas knutar var rötskadade och fick skarvas. Takstolens sparrar var i dåligt skick och endast två av de gamla sparrarna kunde återanvändas. Nya sparrar till takstolen bilades från två tallar som fälldes med yxa i skogen i Örnans. Alla hanaband kunde återanvändas. Läkten fästes med dubb i sparrarna. Ängsladan har brädklädda gavlar och dessa var fästa med spik när ladan stod i Broby hembygdspark. I den nedre delen av brädorna syntes dock spår av brutna tränaglar. När ladan byggdes upp i Örnans kunde brädorna återanvändas i sin helhet och fästas med tränaglar så som det ursprungligen var byggt. I det östra gavelröstet hade de centrala brädorna spår av slamfärg på insidan och dessa är troligen sekundära och hade inte spår av tränaglar, dessa fästes därför med blank trådspik.

Nya vindskivor är av fur och urtag för tre av läkterna är gjorda i varje vindskiva. Läkten är fäst med en kil på vindskivans utsida. Vindskivorna ligger korslagda i gavelpetsen för att hålla ryggningshalmen på plats.

Taket har täckts med vass och bundits med pilevidjor och rafter av hassel. Taknocken ryggades med långhalm och ryggaträna av ek kunde till största del återanvändas, sex par nya ryggaträn fick klyvas fram. De nyklyvda ryggaträna hålls samman med dubb i ek. De återanvända ryggaträna hålls fortfarande samman med galvad metallstav.

Den nya stängningsanordningen består av två urhuggna stolpar i fur som fästs med dubb på stommen. I hålrummet finns plats för brädor som träs in från sidan. Brädorna är av sågad fur och har numrerats för att kunna läggas i en ordning.

Iakttagelser som gjorts under arbetet

Vid nedmontering av ladan upptäcktes markeringar av timret som troligen gjordes när ladan flyttades från Örnans till Broby hembygdspark 1925. Markeringarna sitter på insidan av timret och är ritad med blå krita. På den översta stocken, lejden, på insidan av den norra fasaden upptäckte hantverkarna att året 1836 var inristat. Den rötskada som noterades 2008 är troligen även en del av en skada från när ladan flyttades från Örnans 1925. Knuten kan då ha brutits vid flytten och spikats ihop när den byggdes upp i Broby hembygdspark. Spikar påträffades inne i knuten.

Originalsparrarna hade dubbhål efter att läkten varit fäst med dubb. Dubbhålen satt med ett mellanrum på ca 25 cm. Vid senare takomläggningar spikades läkten istället fast. När taket nu lades i Örnans fästes läkten återigen med dubb i sparrarna.

Avvikelser från tillståndsgivna/beslutade handlingar

Vid nedmonteringen i Broby hembygdspark noterades att den bräda som satt till vänster om dörren varit en del i en äldre dörrkonstruktion. Efter samråd med länsstyrelsen togs beslut om att återgå till den äldre stängningsanordningen. Den ursprungliga brädan var dock alltför rötskadad för att återanvändas utan den förvaras i ladan tillsammans med bräddörren från 1925.

Målsättningen har varit att återgå till det som bedömts vara det ursprungliga utförandet av byggnaden. Vägledande har varit de spår som påträffats på ängsladan i form av äldre dubbhål och den urhuggna stolpen som satt vid sidan om ingången. Hantverkare och antikvarie har haft löpande avstämningar angående olika lösningar. De dubbla vindskivorna med solbräda var ett sentida utförande och har därför ersatts med en enkel vindskiva med urtag för läkten.

Taket har täckts med vass och inte halm för att den boskap som går på skogsbete inte ska äta av halmen på taket.

Övriga handlingar med relevans för ärendet

Redan i mars 2023 förbereddes arbetet genom att hugga och bila gran till läkt i skogen i Örnans. Läkten har sedan stått och torkat under vår och sommar och användes till takläkt. Arbetet utfördes efter de beskrivningar som finns i August Holmbergs *Byggnadslära*.

I en andra etapp kan ett golv läggas in i ängsladan. Detta kan då bestå av två till tre åsar med slanor av gran eller fur.

Kulturen har tillgängliggjort arbetet med flytten av ängsladan genom inlägg på Kulturens Blogg.

[Flytt av Ängslada till Örnans kulturresevat | Kulturen](#)

[Ängsladan är snart helt återuppbyggd | Kulturen](#)

Kulturhistorisk bedömning av arbetet

Åtgärdsförslagets intentioner har följts och arbete har utförts med stor hantverksskicklighet och god kännedom om traditionella material och metoder vilket bevarar och förstärker ängsladans kulturhistoriska värde. Syftet med kulturresevatet är bland annat att kunskap ska utvinnas ur det äldre byggnadsbeståndet. Genom att flytta ängsladan och återuppbygga den med traditionella metoder och material som till stor del hämtats från skogarna i Örnans hålls kunskapen vid liv.

Arbetet med ängsladan innebär att traditionellt hantverk kan tillgängliggöras för en bredare allmänhet. Att ängsladan flyttats till Örnans bedöms gagna kulturresevatets förvaltning och syfte.

Bilder

Före åtgärder

Ängsladan i Broby hembygdspark. Mot nordväst.

Ängsladan i Broby hembygdspark. Mot väster.

Ångsladan i Broby hembygdspark. Mot norr.

Ångsladan i Broby hembygdspark. Mot söder

Ängsladan i Broby hembygdspark. Brädor med dubbhål i gavelröstet. Brädan till vänster om dörröppningen är en rest efter en äldre stängningsanordning. Mot väster och söder.

Ängsladan i Broby hembygdspark. Mot öster.

Rötskadad knut i det sydöstra hörnet.

Rötskadat brädgolv.

Lagning i lejden på östra fasaden.

Under arbete

Nedmontering av vasstak i Broby hembygdspark. Skarvade sparrar i det västra takfallet. Sågad och hyvlad läkt.

Äldre markeringar av timret som troligen gjordes när ladan flyttades från Örnans till Broby hembygdspark 1925.

Platsen innan ängsladan byggdes upp i Örnäs. Grunden till en annan ängslada kan anas i fonden.

Ny stock till höger om dörröppningen.

Blixtskarv i det nedre fotvarvet. Östra fasaden.

Läkten är fäst med dubb i sparrarna och sammanbunden med pilevidjor där den behövt skarvas.

Navare och yxa som använts vid arbetet.

Ny dubbelhaksknut i det nordöstra hörnet.

Alla hanaband och två av de gamla sparrarna kunde bevaras. Mot väster.

Årtalet 1836 fanns inristat på insidan av lejden på den norra fasaden.

Efter åtgärder:

Ängsladan mot sydost.

Ängsladan med ny stängningsanordning. Mot öster.

Östra fasaden med brädor i gavelröset fästa med tränaglar och spik.

Södra fasaden. Nya och återanvända ryggrän.

Detalj av hur lækten går igenom vindskivan och är fäst med en kil. Övre delen av lejden är skarvad.

Norra fasaden.

Källor

Holmberg, August (2006). *August Holmbergs byggnadslära*. Stockholm: Nordiska museets förlag.

Göinge hembygdsförenings årsbok. (1921 - 2011). Broby: Göinge hembygdsförening.

Vårdplan Ängsladan, Broby hembygdspark. Rapport 2008:14. Knadriks Kulturbygg.